

Jiří Homoláč

Nad knihou o jazykovém managementu v kontaktoých situacích*

On language management in contact situations

ABSTRACT: This article analyzes and evaluates the book *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents* (Nekvapil – Sherman, 2009a). The first section summarizes the basic features of Language Management Theory (LMT) itself. The second section reviews a selection of the individual chapters, devoted to, for example, internet discussions between native English speakers concerning the problems of acquiring and using Czech or meetings between Japanese students and various non-native speakers of Japanese. In the discussion section, the author observes that there are differences between the authors working with LMT, above all regarding whether they define the norms guiding speakers in individual interactions, as well as the degree to which they analyze the (linguistic) behavior of speakers as bound to specific interactions. The book is evaluated as thought-provoking given its emphasis of on the inseparability of linguistic behavior and behavior-toward-language and on the processual character of language management, and can thus serve as inspiration for research on the Czech language situation as a multilingual one.

Key words: simple and organized management, norms, contact situation

Klíčová slova: jednoduchý a organizovaný jazykový management, normy, kontaktoé situace

Základy teorie jazykového managementu (dále TJM) položil J. V. Neustupný spolu s B. H. Jernuddem a její současnou podobu spoluutváří J. Nekvapil a jeho kolegové či žáci. Zahájit ediční řadu *Prague Papers on Language, Society and Interaction / Prager Arbeiten zur Sprache, Gesellschaft und Interaktion* vydávanou v nakladatelství Peter Lang svazkem věnovaným tomuto přístupu se proto jeví jako dobrá volba.¹ V tomto článku podrobím rozboru a hodnocení právě první svazek této řady, sborník *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents* (Nekvapil – Sherman, 2009a). Nejprve s využitím obecně zaměřených studií J. Nekvapila *The integrative potential of Language Management Theory*, H. Muraoky *A typology of problems in contact situations* a B. H. Jernudda *An apology for language management theory* shrnu východiska TJM, poté představím několik případových studií a na závěr připojím několik poznámek.

* Za připomínky děkuji Kamile Mrázkové.

¹ Redaktory ediční řady jsou Jiří Nekvapil, Tamah Sherman a Petr Kaderka.

1. Teoretická východiska TJM

1.1. TJM rozlišuje v užívání jazyka produkování („generation“) promluv nebo komunikačních aktů a jazykový, resp. komunikační management. Tím jsou míněny explicitní a implicitní metajazykové aktivity, ve sborníku označované jako chování k jazyku. V praxi však stoupenec TJM věnuje pozornost především druhému procesu, Nekvapilova výzva k novému vymezení produkování a zvláště jeho gramatické složky je proto na místě. Zda by k tomu měla TJM využít hallidayovskou systémově-funkční lingvistiku, jak Nekvapil nadhazuje (s. 9), neumím posoudit.

TJM vznikla v reakci na teorii jazykového plánování.² Inspirovala se mj. Hymesovou etnografií komunikace a zdůrazňováním hlediska uživatelů jazyka je blízká etnometodologii. Podle Jernudda je takový multidisciplinární přístup nutný proto, že v jazykovém managementu jde o souvztažnost užívání jazyka (*discourse*), zkušeností, které s ním mluvíci mají, a toho, co si o něm myslí (s. 245–246).

1.2. Na rozdíl od teorie jazykového plánování považuje TJM za primární aktivity jednotlivých mluvčích orientované na interakci probíhající, proběhlou či budoucí (*pre-*, resp. *post-interaction management*; viz Nekvapil – Sherman, 2009b), tj. např. opravu přechytlivostí nebo rozhodnutí přihlásit se do jazykového kurzu. Tyto aktivity jsou souhrnně nazývány jednoduchý jazykový management (*simple management*; dále JJM). Organizovaným jazykovým managementem (*organized language management*, dále OJM) se rozumí činnost lingvistických a jiných institucí, ale také různých neformálních sítí. OJM není na rozdíl od JJM omezen na jednotlivou interakci – je transsituační, mluví se o něm, ovlivňují jej ideologie a vědecké teorie a jeho předmětem není jen užívání jazyka (*discourse*), ale také jazykový systém.

V ideálním případě je problém, který se vyskytuje v dílčích interakcích a který jejich účastníci neumějí vyřešit sami, vyřešen odborníky a řešení je úspěšně uvedeno do praxe; jde tedy o cyklus JJM → OJM → JJM. V realitě se však často setkáváme s neúplným cyklem nebo jeho fragmentem, lingvistům se např. z různých důvodů nepodaří uvést navrhované řešení do praxe.

1.3. JJM je chápán a analyzován jako proces probíhající – ne nutně ve všech – následujících fázích: a) povšimnutí (*noting*) – (aktivní nebo pasivní) uživatel jazyka si v projevu vlastním či někoho jiného povšimne nějakého momentu; tato Nekvapilova formulace je myslím vhodnější než častější formulace, že si mluvíci povšimne odchylky od svého očekávání či normy (tyto výrazy jsou obvykle chápány jako synonyma); b) hodnocení (*evaluation*) – uživatel zmíněný jev hodnotí negativně, jako odchylku (*deviation*), tj. porušení pravidel, vybočení ze zvyklostí, ev. pozitivně („gratifikace“), tj. obohacení, ozvláštnění promluvy, interakce, vlastního jazykového povědomí apod.; c) plán úpravy (*adjustment design*); d) realizace plánu úpravy (*implementation*) – mluvíci daný plán realizuje, např. si najde neznámé slovo ve slovníku. Podoba a inten-

² Viz i Nekvapil (2010).

zita managementových procesů se, jak připomíná Nekvapil, nejspíše liší podle žánrů, stylů a komunikačních situací (s. 5).

Při analýze je často velmi obtížné, ne-li nemožné jednotlivé fáze JJM identifikovat. K odhalení toho, že si mluvčí povšiml výrazu *hustej* (příklad je můj) užitého jako hodnotící adjektivum, by bylo třeba alespoň na videozáznamu zkoumat jeho neverbální reakce, k odhalení užití nějakého výrazu jakožto implicitně metajazykového by bylo třeba mít k dispozici jeho předchozí interakce. TJM se proto spoléhá na tzv. následná interview (*follow-up interview*, dále NI), při nichž výzkumník prochází s respondentem nahranou interakcí a snaží se ho přivést k tomu, aby rekonstruoval to, co v jeho případě provázelo produkování či recipování vlastní či cizí promluvy (Neustupný, 1999, 2003).

Případy, kdy by byl respondent badatelem příliš ovlivněn, užitečnost NI jistě nezpochybňují. Lze však souhlasit s Nekvapilem, který ve spolehnutí se na „členské“ popisy jazykového managementu³ vidí přednost a současně omezení TJM (s. 5). Totéž omezení platí i pro výzkum sebepozorování, o němž se zmiňuje Jernudd (s. 249).

1.4. V českém prostředí, ovlivněném teorií jazykové kultury, je identifikace jazykového problému spojována především s lingvisty. Ti problém odhalí při vlastním výzkumu, ev. při vyhodnocování a řešení dotazů uživatelů. V TJM je jazykový problém nejčastěji definován jako negativně hodnocená a často se vyskytující odchylka od očekávání či normy. To umožňuje popsat problém dynamicky: jednotlivec může během času i jediné interakce svá hodnocení měnit; někteří uživatelé si toho, co jiní hodnotí negativně, vůbec nevšimnou atd.

Inspirativní je Muraokovo rozdělení problémů na: a) řešitelné, ať už v rámci interakce, mimo ni či institucionálně; b) neřešitelné – takové, u nichž lze pouze minimalizovat jejich dosah – např. cizinci žijící v Japonsku často nevidí řešení problému v osvojení si znakového písma, ale v nalezení prostředníka; c) problém/odchylky, které mohou uživatelé vnímat jako obohacení vlastního jazyka nebo je dokonce sami začnou užívat (s. 150).

1.5. TJM klade důraz na zásadní odlišnost komunikačních situací interních, jejichž aktéři sdílejí jazyk a komunikační a sociokulturní normy, a situací kontaktních (dále KS), ve kterých spolu komunikují mluvčí různých jazyků, resp. nositelé různých jazykových, komunikačních a sociokulturních norem. Fanová ve své studii rozlišuje tři typy KS (s. 100): a) *partner language contact situation* – jazyk užívaný v dané situaci je alespoň pro jednoho z účastníků rodným jazykem a ten pak vystupuje v roli jazykového a často také sociokulturního hostitele; b) *third-party language contact situation* – nikdo z účastníků není roditelým mluvčím jazyka, ve kterém je interakce vedena; c) *cognate language situation* – každý z komunikačních partnerů mluví svým jazykem (situace nám důvěrně známá z kontaktu Slováků a Čechů).

³ „Členské“ ve smyslu členské kategorizační analýzy (*membership categorization analysis*, viz např. Lepper, 2000; ten Have, 2003; srov. i recenzi L. Hašové, 2003).

2. Případové studie

Soustředím se především na studie věnované kontaktním situacím ve střední a východní Evropě a jen výběrově proberu studie zabývající se situací v Japonsku a v Austrálii.

2.1. Chování k jazyku ve střední a východní Evropě

2.1.1. Běloruština, ruština a jejich mluvčí

V důsledku staletého ruského vlivu a v nové době zvl. poválečné urbanizace mluví v Bělorusku bělorusky v každodenní komunikaci asi 4 % obyvatel starších 18 let. S výjimkou období „bělorusifikace“ (1990–1994) stát ani média užívání běloruštiny mimo sféru národní reprezentace nikdy nepodporovaly. Ti, kdo se rozhodnou začít mluvit bělorusky v běžném životě, jsou tak konfrontováni s různými problémy.

Studie *A language management approach to language maintenance and shift: A study from post-Soviet Belarus* M. Slobody je zdařilým pokusem využít TJM při popisu přechodu k jinému jazyku a jeho zachování. V různorodém materiálu (polostrukturovaná interview, terénní poznámky atd.) z rodiny s dvěma dospělými dcerami (dále Rodina) a z filologické fakulty (dále Fakulta) zkoumal autor zvláště to, jak mluvčí jazykové jevy či jazykovou situaci hodnotí a zda a jak na ni reagují.

V části věnované Rodině je popsáno, jak obě dcery reflektovaly problémy, s nimiž se při přechodu k běloruštině setkaly. Ti, kteří se rozhodnou začít mluvit bělorusky, se obvykle považují a jsou považováni za národně uvědomělé. Nějakou dobu se potýkají s jazykovými problémy, protože neměli dostatek komunikačních příležitostí. Přátelé a kolegové je někdy vyzývají, aby mluvili normálně, ale nakonec si zvyknou. Cizí lidé je ovšem mohou podezírat z nonkonformismu, či dokonce z příslušnosti k opozici, a proto v kontaktu s představiteli státní moci raději mluví rusky. Výklad o place s nápisem „Mluv se mnou bělorusky“, distribuované jednou z nevládních organizací, dokládá propojenost JJM a OJM: Ten, kdo placku nosí, nutí sám sebe nemluvit rusky a současně může ovlivnit ty, kteří o přechodu k běloruštině uvažují.

Na Fakultě se užívají oba jazyky. Pokud si však studenti mohou v kurzu vybrat vyučovací jazyk, obvykle volí ruštinu a ta dominuje také v psané komunikaci. Důležitou roli při zachování běloruštiny v tomto prostředí hraje přizpůsobení osobě s vyšším statusem nebo vnímané jako dobrý příklad. V prvním případě je obvykle jen dočasné, situační, v druhém může být dlouhodobé.

Shromážděný materiál autor analyzuje pomocí fázového modelu JM. Je dobré, že o povšimnutí (*noting*) mluví teprve poté, co jasně vymezil normy, od nichž se mluvčí odchylují. První normu nazývá „migrační“ nebo též „modernizační“ (s. 38) – stěhování venkovského obyvatelstva do měst a poválečná modernizace vedly k dominantnímu postavení ruštiny, běloruštinu si tak většina obyvatel spojuje s národně symbolickými funkcemi (např. nápisy na známkách). Někteří nositelé této normy obecně hodnotí užívání běloruštiny pozitivně, ale na jejich jazykové jednání to nemá vliv. Druhá norma je nazývána „nacionalistická“ (s. 38) – pro její nositele je základním komunikačním prostředkem běloruština, rusky mluví tam, kde hrozí nedorozumění či negativní reakce.

„Migrační“ normou se řídí ti, kteří nezpochybňují sovětskou minulost Běloruska a s ní spojené hodnoty, „nacionalistickou“ se řídí / přecházejí k ní národně uvědomělí.

OJM by se podle Slobody měl zaměřit na odstranění či zeslabení negativních hodnocení užívání běloruštiny, ale také na zmírnění negativního hodnocení „migrační“ normy některými národně uvědomělými jedinci. To totiž může vyvolávat v lidech pocit viny, že nemluví vlastním jazykem. Relativně časté dočasné jazykové přizpůsobení osobě s vyšším statutem podle autora možná podporuje názor některých národně uvědomělých, že by pomohlo prohlášení běloruštiny za jediný státní jazyk. Takové řešení však není reálné a vedlo by k diskriminaci ruské menšiny. Autor soudí, že nejvíce by situaci běloruštiny zlepšila podpora paralelního bilingvismu. Ta je však bez velkých společenských změn a proměny postavení migrační a nacionalistické normy nereálná.

2.1.2. *Jazykový management a maďarská menšina na Slovensku*

I. Lanstyák a G. Szabómihályová, autoři studie *Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community*, působí mj. v nevládní organizaci Jazyková kancelář Gramma (dále JKG). V TJM nacházejí inspiraci pro řešení jazykových problémů maďarské menšiny na Slovensku (dále MMS):

(1) TJM se zabývá aktivitami orientovanými na různé roviny jazykového systému a v různých oblastech užívání jazyka. JKG se proto při popisu a zasahování do jazykové situace snaží vzít v úvahu všechny relevantní aktéry jazykového managementu – od jednotlivců až po mezinárodní instituce; analyzovat JJM s dlouhodobým účinkem, např. rozhodnutí, do jaké školy posílat dítě, i každodenní, např. užívání místních názvů; realizovat OJM zaměřený na užívání jazyka, např. jazykové poradenství, i na jazykový systém, tj. zvláště na vytváření/dotváření administrativní aj. terminologie. JKG neopomíjí nespisovné variety, protože standard menšinového jazyka je v některých důležitých funkcích nahrazen standardem většinového jazyka.

(2) Lingvistický výzkum a případně zasahování do jazykové situace musí podle TJM brát v úvahu, jak jazykové jednání svoje i druhých hodnotí sami aktéři. Na rozdíl od teorie a praxe jazykové kultivace, odvolávající se nejčastěji na strukturní (a puristická) kritéria, zdůvodňuje JKG snahu zmenšit rozdíly mezi maďarštinou užívanou na Slovensku (dále Ms) a v Maďarsku (dále Mm) tím, že nejčastější strategií příslušníků MMS je přizpůsobení se (skutečným nebo domnělým) formám Mm, motivované vysokou prestiží Mm.

Dominantní postavení slovenštiny, zvláště psané, na úřadech nebo ve zdravotnictví je vedle důvodů právních a ekonomických dáno nedostatečnými znalostmi maďarské právní aj. terminologie. Maďarština se kromě každodenní intraetnické komunikace užívá ve školách, při bohoslužbách, v médiích a při kulturních akcích. Dvojazyčné texty jsou časté jen tam, kde většinu obyvatelstva tvoří příslušníci MMS. Texty jen v maďarštině, např. pozvánky na kulturní akce, jsou řídké. Problém spočívá podle autorů v tom, že pro Slováky je výlučné používání slovenštiny v bilingvním prostředí v pořádku, ale výlučné užívání Ms v promluvách určených širší veřejnosti chápou jako porušení komunikačních a právních norem.

Řešení obecných problémů MMS by podle autorů pomohla změna legislativy ve smyslu rozšíření možností užívání menšinových jazyků v obcích a regionech obyvných převážně minoritním obyvatelstvem. Plédují také pro to, aby užívání dialektů tam, kde je v monolingvním prostředí užíván standard, a výskyt kontaktoých forem byly považovány za přirozený jev. Uvědomují si však, že oba jevy jsou negativně hodnoceny především v Maarsku, a že by se tedy postoj vůči těmto jevům musel změnit nejprve tam.

2.1.3. *Rodilí mluvčí angličtiny v České republice*

T. Shermanová analyzuje v studii *Managing Hegemony: Native English Speakers in the Czech Republic* internetové diskuse, ve kterých (převážně) rodilí mluvčí angličtiny (dále MA) řeší kromě praktických problémů s osvočováním a užíváním češtiny také problémy spojené s image, tj. snaží se vyhnout tomu, aby byli považováni nebo museli sami sebe považovat za ty, kteří svým jazykovým chováním přispívají k zachování výsadního postavení angličtiny a jejích rodilých mluvčích. Hegemonii chápe autorka v souladu s kritickou analýzou diskurzu jako řízení založené na přesvědčení ovládané skupiny, že normy ovládaóí skupiny jsou prospěšné. Volba pojmu hegemonie jako interpretačního nástroje je oprávněná, protože tento a podobné pojmy užívají diskutující i autoři knih o Česku psaných MA a/nebo pro ně. Před tvrzením, že předmětem managementu MA je (vposledku) hegemonistický diskurz, dávám přednost jiné autorčině formulaci, totiž že koncept hegemonie řídí/ovlivňuje diskurz o managementu.

Hegemonistický postoj se odráží v očekáváním týkajících se toho, kdy se bude mluvit anglicky a kdy česky, a také toho, na jaké úrovni by si měli MA češtinu osvojit a kdo by se měl komu přizpůsobit při volbě jazyka. Autorka v diskusích identifikovala dvě normy, resp. dva soubory negativně hodnocených odchylek od nich: a) jedni diskutující negativně hodnotí, že někteří MA porušují normu, podle které by si cizinec měl osvojit jazyk a zvyklosti dané země. To, že se Češi nepřizpůsobují MA, když se MA snaží mluvit česky, považují za porušení západních zdvořilostních norem; b) druzí diskutující pozitivně hodnotí, když se MA snaží jazykově a jinak přizpůsobit Čechům, a tak vlastně porušují zvyklost/normu, že „mluvčí mocnějšího jazyka“ se mluvčím jiných jazyků nepřizpůsobují. Tito MA se osvojením a užíváním češtiny snaží hegemonii angličtiny alespoň neposilovat. Spíše než o dva vyhraněné tábory mluvčích jde však o různé zájmy, které jednotliví MA musí v sobě nějak smířit.

Hegemonie je v analyzovaných diskusích konstruována prostřednictvím diskurzních generalizací. Ty se týkají:

- a) gramatické kompetence a osvojování jazyka – MA si osvojují češtinu obtížně, protože je to slovanský jazyk a protože ji čeští učitelé neumějí učit;
- b) sociokulturního chování – mnozí MA se např. domnívají, že personál ve službách má mluvit anglicky; všichni MA se musí nějak vyrovnat s tím, že práci v Česku získali (mj.) díky znalosti angličtiny, ale to, že mluví jen/převážně anglicky, mohou Češi a někdy i oni sami vnímat jako reprodukování hegemonního postavení angličtiny či angloamerického světa;

- c) interakční kompetence, tj. kombinace gramatické, komunikační a sociokulturní kompetence – MA se nemohou naučit (dobře) česky, protože i když se snaží mluvit česky, Češi s nimi z různých důvodů mluvit česky nechtějí, jsou nezdvořilí a v konfliktních situacích je snazší si prosadit svou anglicky.

Autorka zkoumá, jak uvedené generalizace ovlivňují chování MA v dílčích interakcích, jak je hegemonie jako diskurzívní konstrukt vyjadřována na základě dvou norem: a) zdvořilostní, tj. preskriptivně chápané normy jazykového chování, podle níž by se např. cizinec měl místního vždy zeptat, pokud možno jeho jazykem, zda mluví anglicky; porušení této normy u nerodilého mluvčího angličtiny je vnímáno maximálně jako nezdvořilost, u MA může být vnímáno jako vnucování vlastního jazyka druhým; b) akomodační, tj. deskriptivně vnímané normy, která určuje, kdo se komu přizpůsobuje při volbě kódu. Obě strany očekávají, že se mluvčí češtiny přizpůsobí MA (mluvčím mocnějšího jazyka), a MA navíc předpokládají, že pokud budou mluvit česky, Češi se jim přizpůsobí, a pokud se tak nestane, považují to za porušení obecných zdvořilostních norem. To, že se jim Češi přizpůsobí, tedy očekávají jak ti, kteří hegemonii bez problému reprodukují (citován je příspěvek, jehož autor napsal, že se naučí pár zdvořilostních obrátů a jinak Čechům poskytne příležitost zdokonalit se v angličtině), tak ti, kteří dominantní postavení angličtiny posilovat svým chováním nechtějí.

Ti druzí ve svých diskusních příspěvcích i jiných textech často vyjadřují frustraci z toho, že když se snaží mluvit česky, Češi jim nerozumějí nebo s nimi mluví anglicky. V těchto textech jsou MA, kteří mluví nebo se snaží mluvit česky, prezentováni jako ti, kdo bojují proti hegemonii angličtiny, nezřídka Čechům navzdory.

Internetové diskuse o osvojování a užívání češtiny jsou příkladem managementu jednoduchého (zaslání diskusního příspěvku) i organizovaného – jazykové jednání popsané v daném příspěvku může inspirovat jiné diskutující (někdy je k tomu autor vyzývá) a diskuse také představuje zdroj informací pro jednotlivce a instituce zabývající se výukou češtiny. Jazykový management MA by bylo podle autorky dobré porovnat např. s jednáním zahraničních dělníků nebo imigrantů, a tak postupně dospět k dynamickému modelu multilingvismu v ČR. Východiskem takového výzkumu by bylo to, že normy jazykového chování různých komunit cizinců v ČR se utvářejí a modifikují v diskurzu, a to, že tyto komunity disponují různou ekonomickou, politickou a kulturní mocí: u MA se nepředpokládá, že si češtinu osvojí, a rozhodnutí osvojit si češtinu je tak čistě individuální, např. u Vietnamců se jisté přizpůsobení očekává.

2.2. Chování k jazyku v Japonsku: Teorie a praxe nových kontaktních situací

2.2.1. Japonsští studenti v roli jazykových hostitelů

S. K. Fanová používá ve studii Host management of Japanese among young native users in contact situations při popisu užívání jazyka v KS místo pojmů rodilý – nerodilý mluvčí pojmy jazykový hostitel a jazykový host, chápané jako role, které si účastníci interakce volí a jsou jim přisuzovány ne nutně podle jejich jazykové kompetence. Analyzuje, jak se 22 japonských studentů anglistiky vyrovnalo s rolí jazykového hos-

titele během dvou setkání s třemi mírně pokročilými studenty japonštiny z USA a s třemi pokročilými studenty z Asie; sedmičlenná skupina mluvila vždy s jedním cizincem. Prezentovaná zjištění se opírají hlavně o dotazníky a následná interview (NI). V nich respondenti uváděli, že jejich chování nejvíce ovlivnilo to, že jejich komunikační partneři japonštinu studují a že mluvili lépe, než očekávali. Jazykovým problémům se snažili – údajně často i v komunikaci s velmi pokročilými asijskými studenty – předcházet pomalejším tempem či volbou výrazů. Být aktivnější nebo partnery opravovat považovali za nenáležitě nebo argumentovali tím, že takto měli hosté více příležitostí mluvit.

Od interních situací se analyzované KS lišily nejvíce tím, že respondenti věnovali zvláštní pozornost užítým (i potenciálně přítomným) jazykovým kódům: hodně si uvědomovali, že mluví s cizinci, kteří se učí jejich jazyk, a současně si uvědomovali si, že jsou nerodilými mluvčími angličtiny. Pozitivně hodnotili mj. to, že komunikace byla přes problémy začátečníků s rozuměním úspěšná a že studenti z Asie používali mnoho stejných neverbálních prostředků. Své partnery se snažili podpořit v jejich komunikačním úsilí. Kladení mnoha otázek nebo probírání témat do hloubky považovali za příliš dotěrné. Zvláště americkým studentům se ovšem jevíli jako vstřícní, ale příliš pasivní partneři.

2.2.2. Uplatňování kontaktních norem podle jazyka a původu nerodilého mluvčího

V interkulturních KS se rodilí mluvčí částečně řídí kontaktními normami (dále KN). Očekávají, že se nerodilí mluvčí (NRM) budou jazykově, sociolingvisticky a sociokulturně lišit od rodilých mluvčích (RM), a to ovlivňuje, čeho si v jejich projevu v interakci s nimi (ne)všímají, co, zda a jak hodnotí a zda a jak na negativně hodnocené odchylky od chování RM reagují. Odchylkou od KN je např. to, že NRM neudělá chybu, kterou cizinci dělávají.

Lisa Fairbrotherová zkoumala ve studii Native speakers' application of contact norms in intercultural contact situations with English-speaking, Chinese-speaking and Portuguese-speaking non-native speakers of Japanese, zda má na uplatňování KN vliv původ NRM. Analyzovala 30 dialogů japonských studentů s malou zkušeností s cizinci (dále RMJ) s bílými mluvčími angličtiny z USA (dále A), s mluvčími mandarínské čínštiny (dále Č) a Brazilci japonského původu (dále B_j; pro všechny účastníky používám maskulinum). Při NI se mj. ukázalo, že si RMJ všímali především momentů sociokulturních a sociolingvistických – např. toho, že se Č a B_j na začátku hovoru uklonili. Jazykovou úroveň partnerů označovali za velmi dobrou a jednotlivé chyby často neregistrovali. Podceňovali tedy, míní autorka, jejich jazykovou, sociolingvistickou a sociokulturní kompetenci. Na představu o tom, jací cizinci jsou, co dělají, měly evidentně vliv média a stereotypy.

Pokud to nebránilo porozumění, RMJ většinou nehodnotili jazykové chyby, odlišný akcent, nejaponské verbální chování nebo náhlé změny tématu. Negativně byla hodnoceno, pokud NRM např. znal lépe město, kde oba komunikační partneři žijí. Tím totiž ohrožoval roli kulturního experta, kterou na sebe RMJ v rámci interakce vzal. Pozitivní hodnocení toho, že NRM nechybovali, nebo úklony na počátku hovoru, podle autorky

opět svědčí o podceňování kompetence NRM či přeceňování jejich odlišnosti. Případy, kdy je pozitivně hodnoceno, že NRM nedělal stejné chyby jako předchozí partner, pak dokládají, že KN či očekávání se mohou utvářet v průběhu interakce nebo na základě předchozích interakcí.

To, že původ NRM může ovlivnit chování RMJ, dokazuje zvláště snaha některých mluvčích komunikovat s Bj jako s rodilými mluvčími japonštiny. Ukázalo se také, že u A si RMJ jistých typů odchylek nevšimli a/nebo je nehodnotili. U Bj hodnotili odchylky spíše pozitivně, u Č negativně. Důležitější než původ NRM však byly úroveň jazykové kompetence NRM a typ odchylky. Např. nevhodné užití formálního jazyka bylo u Č hodnoceno hůře než u A, protože u A šlo o jednotlivé nevhodné tvary, ale u Č o důsledné užívání formální variety, vytvářející psychologickou distanci mezi komunikačními partnery. Mezi jednotlivými RMJ byly také poměrně velké rozdíly v tom, jak často se KN řídili a v interakci s kým.

Pozitivum užívání KN vidí Fairbrotherová v tom, že se RMJ snaží v KS využít všechny dostupné prostředky. Užívání KN však podle ní často odráží jazykové a socio-kulturní podceňování NRM a především se děje i v interakci s plně integrovanými imigranty, kteří jsou někdy rodilými mluvčími japonštiny. Rozdíly v tom, jak RMJ jednají v interakcích s jednotlivými etnickými skupinami, mohou NRM pocívat jako diskriminaci.

2.3. Chování k jazyku v Austrálii: Perspektivy z globalizujícího se akademického světa

2.3.1. Užívání výpůjček z angličtiny rodilými mluvčími japonštiny

Třetí část sborníku je věnována především tomu, s jakými problémy jsou konfrontováni japonští stážisté na australských univerzitách, jak je reflektují a řeší (Y. Masuda: Negotiation of language selection in Japanese-English exchange partnerships, K. Yoshimitsu: Management of study difficulties by Japanese students at an Australian university, H. Nemoto: Negotiation of norms in academic contact situations). Zde však představím studii Japanese speakers' management of transference behaviour in an Australian context Helen Marriottové, která se zabývá tím, jak Japonci pobývající krátce či dlouhodobě v Austrálii užívají v rozhovoru lexikální výpůjčky z angličtiny a jak to reflektují. Marriottová tento výzkum chápe jako alternativu dotazníkových výzkumů, ve kterých respondenti vyjadřují spíše své obecné postoje k výpůjčkám než k tomu, jak je sami užívají. Omezení vidí v tom, že respondenti mohou v NI říkat to, co si myslí, že tázající chce slyšet, a nesporně také nějak konstruují svou identitu. Jejich výroky se tak nutně nemusí vztahovat k dané interakci, mohou vypovídat o tom, co považují obecně za správné, na co jsou si schopni vzpomenout atd.

Autorka analyzovala 37 interview o každodenním životě, která s různě starými respondenty obou pohlaví vedli japonští studenti aplikované lingvistiky. Ti se pak v NI snažili získat komentář k pasážím, kde respondenti vědomě volili výraz nebo po užití výpůjčky použili japonský výraz. Na závěr se jich ptali na jejich jazykové chování, zvláště na užívání výpůjček v jiných situacích.

V japonštině je užívání výpůjček z angličtiny běžné, mezi respondenty byly však v tomto ohledu velké rozdíly. To, že si respondenti během interakce ani při NI nevšíkali běžně užívaných výpůjček, lze pomocí fázového modelu JM vysvětlit tím, že je nepovažovali za odchylky vůči normě. Podle Marriottové však v případě užívání výpůjček není JJM spuštěn výskytem odchylky, ale tím, že má mluvčí k dispozici výrazy ze dvou různých jazyků, které často vyjadřují různé nuance.

Autorka analyzuje hodnocení získaná v NI. Za negativní hodnocení považuje v souladu se svými respondenty případy, kdy po užití výpůjčky následovalo užití japonského výrazu. Jeden respondent k tomu v NI řekl, že nerad užívá výpůjčky jako *horidei* („holiday“) a snaží se mluvit co nejméně japonsky. To, zda malý počet výpůjček v interakci opravdu znamená, že je respondent hodnotí negativně, a proto se jim vyhýbá, se lze dozvědět jen z NI. Jedna mluvčí např. na výzkumníkovu poznámku, že užíla málo výpůjček, odpověděla, že to obsah hovoru nevyžadoval a že chce mluvit co nejsprávnější japonštinou.

Negativně může být hodnoceno i užití japonského výrazu. Jedna respondentka např. uvedla, že původně chtěla místo japonského výrazu *kokuritsu kooen* (national park) užit výpůjčku *nashoonarupaaku*, ale řekla si, že by měla mluvit japonsky. Případy, kdy se respondentce zdála divná kombinace japonského adjektiva a výpůjčky (*ookii horidei* – „a big holiday“), ale neopravila se, protože si řekla, že jí partner bude rozumět, podle Marriottové dokládají, že negativní hodnocení může být „neutralizováno“ nějakým faktorem komunikační situace.

V druhé části studie je analyzováno, co respondenti říkají o (zejména vlastním) užívání výpůjček. Jejich výroky byly většinou v souladu s jejich chováním během rozhovorů. Respondentka, která použila nejvíce výpůjček, však na otázku, zda si myslí, že použila více výpůjček než obvykle, odpověděla negativně a zdůvodnila to tím, že si uvědomovala, že se rozhovor nahrává. Pro autorku je to doklad toho, že mluvčí v NI konstruují vlastní já v souladu s tím, co předpokládají, že se od nich očekává.

Výpůjčky jakožto prostředky vlastního jazyka si mluvčí osvojují přirozeně v psané a mluvené komunikaci, proto podle Marriottové zde OJM zřejmě hraje mnohem menší roli. To je pravda, pokud OJM rozumíme jen/především institucionální aktivity. Analyzovaný materiál však stejně jako již uvedená studie T. Shermanové dokládá, že se organizovaný management odehrává také v neformálně organizovaných skupinách, v tomto případě matek školáků. O tom, že jsou si jeho existence někteří mluvčí vědomi, vypovídá výrok jedné respondentky, že používá japonské výrazy, ale že by např. japonský výraz pro mateřskou školu (*yoochien*) považovaly ostatní matky za snobismus, a proto používá výpůjčku (*kindaa*).

3. Diskuse

3.1. O neoddělitelnosti jazykového jednání od jevů komunikačních či sociokulturních není sporu, v recenzovaném sborníku jsou však jazykový a sociokulturní management popisovány v zásadě nezávisle na sobě. Výjimkou je především studie T. Shermanové,

což je dáno i tím, že na souvislosti mezi jazykovým a jiným jednáním poukazují sami účastníci internetových diskusí.

Nárok TJM na to být vhodným nástrojem pro popis sociokulturního jednání vzbuzuje jisté pochybnosti. Uznávám potřebu jazykové a nejazykové jevy neoddělovat a nepochybuji o tom, že fázový model JM lze velmi dobře využít při popisu sociokulturního jednání, obávám se však, že to (zatím) vede k tomu, že se z pojmu management stává jakýsi superpojem.

3.2. Cíl TJM popsat vztahy mezi jednoduchým a organizovaným jazykovým managementem naplňují studie M. Slobody a T. Shermanové. První představuje jednání mluvčích jako součást procesů přechodu k jinému jazyku a jeho zachování. Druhá ukazuje internetová diskusní fóra jako formu organizovaného managementu. Studii I. Lanstyáka a G. Szabómihályové považuji za příklad jazykového plánování, které se maximálně poučilo z TJM.

S. K. Fanová a L. Fairbrotherová zjišťují vliv různých faktorů, jako např. původu nerodilého mluvčího, na jednoduchý management rodilých mluvčích v kontaktních situacích, a proto se snaží maximálně standardizovat podmínky, za nichž komunikace probíhá. Zjištění získaná v „laboratorních“ podmínkách předpřipravené interakce jsou zajímavá, ale je zřejmé, že k „normálním“ KS měly tyto interakce poměrně daleko.

Hlavní problém podobných výzkumů vidím v tom, že autorky zdůrazňují, že jazykový hostitel a host jsou role, ale na rozdíl např. od H. Marriottové vypracovávají z interakce mezi rodilým a nerodilým mluvčím, resp. mezi rodilým mluvčím a výzkumníkem repliky rodilého mluvčího a popisují jen jeho jazykový a sociokulturní management. Tím přestává být zjevná interakční podmíněnost jednotlivých aktů jazykového managementu i vyjádření o nich v následných interview.

3.3. Pokud je jazykový management těsně spojen s povšimnutím odchylky (srov. však Nekvapilovu méně kvalifikující formulaci, že si mluvčí ve své či cizí promluvě povšimne nějakého jejího rysu, a úvahy Marriottové o tom, že management může spustit vědomí mluvčího, že má k dispozici výrazy z různých jazyků), stane se centrálním pojmem norma. Zvláště v druhé a třetí části publikace však normy nejsou dostatečně definovány.

Pokud badatel nezkoumá odchylky od obecně chápané jazykové či komunikační normy (např. japonštiny), měl by existenci dané normy doložit i jinak než jen odchylkou od ní (např. Nekvapil může to, že se respondent opravil a použil místo výrazu „Němci“ výraz „experti“, označit za odchylku od normy, protože etnografickým výzkumem zjistil, že v daném podniku existuje norma neužívat etnické kategorie). V ostatních případech by se mělo mluvit jen o očekáváních jako o něčem jednotlivém, i čistě individuálním, v každém případě více vázaném na konkrétní interakci.

3.4. TJM může nepochybně přispět do debaty o české jazykové situaci a úkolech lingvistiky. Zkoumáním toho, čeho si mluvčí (ne)všímají, zda a jak to hodnotí a zda a jak na to reagují, můžeme totiž získat kvalitnější data o individuálních preferencích, normě mluvčích, než bychom získali, kdybychom se jich ptali, jak daný prostředek užívají a/nebo hodnotí, ale také než kdybychom se spolehli jen na kvantitativní analýzu.

O přínosu každé práce, která by popsala vzájemné vztahy mezi JJM a OJM, pak jistě nebude pochyb.

Recenzovaná publikace také vybízí k tomu, abychom se i na českou jazykovou situaci začali dívat jako na situaci multilingvní a zajímali se o to, jak rodilí mluvčí češtiny jazykově i jinak jednají v komunikaci s cizinci, jak si češtinu osvojují a používají např. zahraniční dělníci a jaké jsou jazykové problémy např. polské menšiny.

LITERATURA

- HAŠOVÁ, L. (2003): Lepper, G., Categories in Text and Talk [recenze]. *Časopis pro moderní filologii*, 85, s. 46–48.
- LEPPER, G. (2000): *Categories in Text and Talk: A Practical Introduction to Categorization Analysis*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- NEKVAPIL, J. (2010): O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 53–73.
- NEKVAPIL, J. – SHERMAN, T. (eds.) (2009a): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents* (= Prague Papers on Language, Society and Interaction, 1). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- NEKVAPIL, J. – SHERMAN, T. (2009b): Pre-interaction management in multinational companies in Central Europe. *Current Issues in Language Planning*, 10, s. 181–198.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (1999): Následné (follow-up) interview. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 13–18.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2003): Literární kritika jako jazykový management. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 276–288.
- TEN HAVE, P. (2003): Predstava člena je jadrom veci: O úlohe členského vedenia v etnometodologickom výskume. *Biograf*, 10 (32), s. 3–29.

AKCENT College, s. r. o.
Bítovská 5, 140 00 Praha 4
<jiri.homolac@seznam.cz>